

W
E L
Z I J N
V O L K S
G E Z O N D
H E I D E N
C U L T U U R

Kenmerk

Rijswijk

11 MEI 1993

150.575

De Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur

EN

DE MINISTER VAN VOLKSHUISVESTING, RUIMTELIJKE ORDENING EN MILIEUBEHEER

OVERWEGENDE

dat Nederhemert-Zuid een in de zuidwestelijke punt van de Bommelerwaard, op het vm. Eiland Nederhemert, gelegen dorp is, dat aan drie zijden door water is omgeven,

dat het dorp door zijn oudsher geïsoleerde ligging een nederzetting van zeer bescheiden omvang is gebleven,

dat hierdoor tevens het historisch karakter in grote lijnen bewaard kon blijven,

dat, hoewel aan het einde van de Tweede Wereldoorlog grote schade is toegebracht aan afzonderlijke gebouwen, de structuur en het bebouwingsbeeld van het dorp nog zeer waardevol zijn,

dat het gebied mitsdien een beeld oplevert dat van algemeen belang is vanwege zijn schoonheid en zijn ruimtelijke structurele samenhang;

Voorts overwegende dat de bestemmingsplannen 1. " Het Eiland", vastgesteld op 11 december 1986, goedgekeurd op 7 juli 1987 (KB 22 juni 1989) en 2. " Buitengebied 1991", vastgesteld op 31 oktober 1991, goedgekeurd op 22 juni 1992 in belangrijke mate recht doen aan de omschreven historische karakteristiek;

Gelet op artikel 35 en artikel 36 van de Monumentenwet 1988;

Gehoord de raad van de gemeente Kerkwijk Gedeputeerde Staten van Gelderland, de Raad voor het cultuurbeheer en de Rijksplanologische Commissie;

BESLUITEN

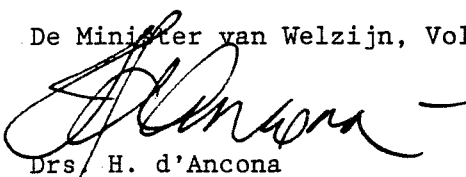
Het gebied in de gemeente Kerkwijk zoals is aangegeven op de bij dit besluit behorende tekening nr 54 en zoals is omschreven in de toelichting bij dit besluit, aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht in de zin van artikel 1, onder g van de Monumentenwet 1988.

de navolgende bestemmingsplannen aan te merken als beschermende bestemmingsplannen in de zin van artikel 36, tweede lid, van de wet:
1. "Het Eiland 1986" en 2. "Buitengebied 1991" in zoverre dat in het bestemmingsplan "Het Eiland 1986" een regeling dient te worden opgenomen die voorziet in het geven van de bestemming "water" aan de gebieden, die op de bij dit aanwijzingsbesluit behorende kaart als zodanig zijn aangegeven.

de termijn voor het vaststellen van een ter bescherming strekkend bestemmingsplan als bedoeld in artikel 36, eerste lid, vast te stellen op twee jaar, te rekenen vanaf de datum van dit besluit.

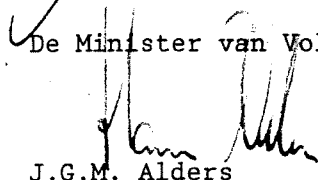
Van dit besluit, waarvan mededeling zal worden gedaan in de Staatscourant, zal afschrift worden gezonden aan de Raad voor het cultuurbeheer de raad van de gemeente Kerkwijk, Gedeputeerde Staten van Gelderland, en de Rijksplanologische Commissie.

De Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur,

Drs. H. d'Ancona

De Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer,

J.G.M. Alders

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 35 VAN DE MONUMENTENWET 1988

NEDERHEMERT-ZUID, gemeente Kerkwijk

Aanvulling op de toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Nederhemert-Zuid als beschermd dorpsgezicht.

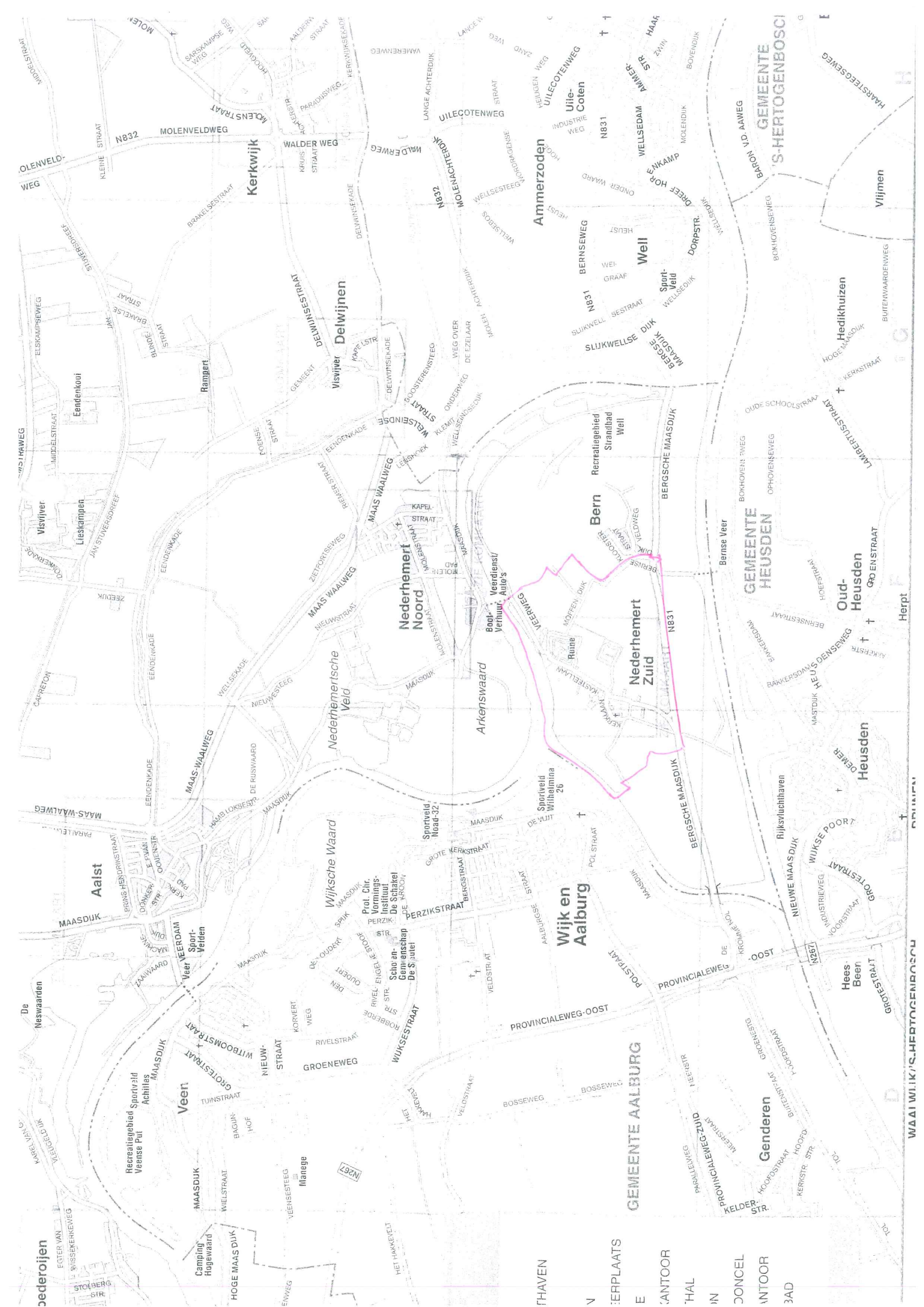
Resultaat gevoerd overleg

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35 van de Monumentenwet ('88) (voorheen artikel 20 van de Monumentenwet ('61) zijn de Raad van de gemeente Kerkwijk, Gedeputeerde Staten van Gelderland, De Rijksplanologische Commissie en de Raad voor het Cultuurbeheer gehoord over het voorstel Nederhemert-Zuid aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht. De Raad van de gemeente Kerkwijk adviseert positief ten aanzien van de aanwijzing als beschermd gezicht, maar bepleit de omgrenzing te doen samenvallen met de grenzen van het op 11 december 1986 vastgestelde bestemmingsplan 'Het Eiland'. De andere adviserende instanties zijn eveneens positief met betrekking tot de aanwijzing, maar zien geen aanleiding de zienswijze van de gemeenteraad ten aanzien van de omgrenzing te ondersteunen. Nederhemert-Zuid zal worden aangewezen als beschermd dorpsgezicht conform het in procedure gebrachte voorstel.

ERRATUM

In verband met de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 per 1 januari 1989 dient in de plaats van "artikel 20 van de Monumentenwet" gelezen te worden: "artikel 35 van de Monumentenwet 1988".

De verwijzing "artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening" dient vervangen te worden door "artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988".

Kerkwijk

Delwijnen

Ammerzoden

GEMEENTE S-HERTOGENBOSCH

Nederhemert Noord

Nederhemert Zuid

GEMEENTE HEUSDEN

Aalst

Wijksche Waard

Wijk en Aalburg

Gendersen

bederoijen

Recreatiegebied Sportveld Veense Put

Camping Hogewaard

THAVEN

ERPLAATS

ANTOOR

HAL

IN

CONCEL

INTOOR

3AD

WAAI WILK'S-HERTOGENBOSCH

NEDERHEMERT-ZUID
gemeente Kerkwijk

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

NEDERHEMERT-ZUID gemeente Kerkwijk

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Nederhemert-Zuid als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 054) door een stippellijn omgrenste gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg.**

Maart 1987.

Inleiding

Nederhemert-Zuid (gemeente Kerkwijk) ligt in de zuidwestelijke punt van de Bommelerwaard, op het voormalige Eiland van Nederhemert. Het dorpsgebied wordt aan drie kanten door water omgeven. De van oudsher geïsoleerde ligging heeft er in hoge mate toe bijgedragen dat de nederzetting zeer bescheiden van omvang is gebleven. Tevens is hierdoor het historisch karakter in grote lijnen bewaard gebleven. Hoewel aan het eind van de Tweede Wereldoorlog grote schade is toegebracht aan afzonderlijke gebouwen, waaronder het kasteel, zijn de structuur en het bebouwingsbeeld van het dorp evenwel nog zodanig waardevol dat aanwijzing als beschermd dorpsgezicht gerechtvaardigd is.

Ontstaan en ontwikkeling

De bewoningsgeschiedenis van de Bommelerwaard komt grotendeels overeen met die van de andere delen van het Gelderse rivierengebied. Bewoning vond al in de prehistorische tijd, zij het met tussenpozen, plaats. Het huidige bewoningspatroon dateert in oorsprong uit de Merovingische en meer nog uit de Karolingische Tijd. Toen kwam na een periode van ontvolking de bewoning weer op gang. Men vestigde zich doorgaans op de hoger gelegen stroomruggen, die door hun langgerekte vorm de structuur van de nederzettingen sterk beïnvloed hebben. Vanaf de 12de eeuw werden dijken aangelegd. Het eerst werden de meer bovenstrooms gelegen oostelijke delen van het rivierengebied bedijkt. De dijkkring van de Bommelerwaard was aan het begin van de 14de eeuw gesloten. Omdat na de bedijking het water bij overstroming veel hoger kon oplopen dan voorheen, ging men ertoe over de huiserven op te hogen. In de Bommelerwaard wordt met name het dorp Kerkwijk door deze opgehoogde erven, woerden genoemd, gekenmerkt. Ook in andere dorpen, waaronder Nederhemert-Zuid, komen echter boerderijen op woerden voor.

Mogelijk wordt Nederhemert (van een deling in noord en zuid is pas later sprake) voor het eerst genoemd in de Codex Lareshamensis, een uit rond 815 daterende opsomming van schenkingen aan het klooster Lorsch bij Mentz. In de lijst staat een halve hoeve te Hamaritda vermeld. Niet duidelijk is echter of met die naam Nederhemert wordt bedoeld of het Betuwse Ophemert. Zowel in de Bommelerwaard als in de Betuwe bezat het klooster goederen. Tot in het begin van de 17de eeuw werden beide plaatsen Hemert genoemd. Daarnaast werd Nederhemert wel

aangeduid met de namen Uithemert (uit = buiten) en Zandhemert. De laatstgenoemde naam heeft wellicht betrekking op de ligging van het dorp op zandige stroomruggen langs de Maas.

In tegenstelling tot de 9de-eeuwse vermelding, gaat het bij een vermelding uit 1144 zeker om Nederhemert, het dorp wordt dan Hemmerte genoemd.

Door de ligging in het grensgebied van Holland, Brabant en Gelre is Nederhemert enkele malen de plaats geweest waar de heren van genoemde gebieden met elkaar slag leverden. De heerlijkheid Nederhemert was in de Middeleeuwen een Hollands leen, hoewel ook Gelre er herhaaldelijk aanspraak op maakte. Het kasteel, vóór 1310 een allodiaal (niet-leenroerig) goed, was één van de vele kleine territoriale eenheden die het gebied telde. Tal van lokale heren probeerden er hun macht te vestigen of te vergroten. In 1310 droeg de kasteelheer Jan van Hemert de burcht en de voorburch op aan Graaf Reinald II van Gelre en ontving het goed in leen terug. Mogelijk trachtte de Gelderse graaf op deze manier zijn invloed ter plaatse uit te breiden. De heerlijkheid Nederhemert werd op den duur toch bij Gelderland gevoegd, in 1715 kwam hieromtrent een definitieve regeling tot stand. In kerkelijk opzicht was het dorp een dochter van Aalburg. Het kerkgebouw stond in (het latere) Nederhemert-Zuid. De huidige kerk daar is van oorsprong 14de-eeuws. In 1430 is sprake van een kapel van deze kerk in het noordelijk deel van het dorp, het tegenwoordige Nederhemert-Noord. Wellicht is dit een aanwijzing dat het zuidelijke deel van de nederzetting toen al, door toedoen van de Maas, niet meer goed bereikbaar was vanuit het noordelijk deel. Met andere woorden: de rivier was bezig een andere loop te nemen. Rond 1200 stroomde de Maas nog onder Well en Heusden door in westelijke richting. Deze zogenaamde Romeinse Maas, nu nog het Oude Maasje in Brabant, werd bij Maasdam en bij Hedikhuizen in de loop van de 13de eeuw afgedamd. Een aftakking van deze Maas liep vanaf Hedikhuizen langs Bern en Heusden, om Nederhemert heen, en volgde bij Veen de oude bedding van de Alm. In later tijd forceerde het water een doorgang in noordelijke richting, zodat de Maas voortaan bij Woudrichem in de Waal uitstroomde (afb. 1). Een kenmerk van een meanderende rivier is het afsnijden van bochten. Ook de bocht om Nederhemert is afgesneden, menselijk ingrijpen heeft daarbij echter eveneens een rol gespeeld. In de oorlog tussen Gelre en Maximiliaan van Oostenrijk werd door de stad Den Bosch, die de aartshertog steunde, waarschijnlijk in 1479 of

1480, tijdens een krijgstoet, een doorgraving gemaakt tussen de uiteinden van de lus om Nederhemert. Het gevolg was dat de hoofdstroom van de Maas nu vlak boven het kasteel, tussen beide delen van Nederhemert in, kwam te lopen. Het voordeel voor Den Bosch was dat men niet langer langs Heusden, waar tol betaald moest worden, hoefde te varen. Met de afsnijding werd Nederhemert-Zuid van de Bommelerwaard gescheiden en kwam het dorp op een eiland te liggen (afb. 1).

De afgesneden bocht begon al spoedig te verzanden. In 1494 klaagde Heusden dat de Maas ter plaatse soms al te voet was over te steken. Op de kaart van Burchgrave uit 1564 (fotobijlage, afb. 1) en op de begin 17de-eeuwse kaart van het land van Heusden en Altena (fotobijlage, afb. 2) is het verlanden van het oostelijk deel van de bocht al ver gevorderd. Wel is er in later tijd nog sprake van een verbinding over water tussen het klooster Berne en de stad Heusden, maar meer dan een smal stroompje is er dan van de oostelijke Maasbocht niet over. De Bernsedijk is waarschijnlijk de oorspronkelijke westelijke Maasdijk, op het Eiland van Nederhemert is de situatie wat betreft de oostelijke dijk niet duidelijk. Misschien is de vroegere Nederhemertsedijk, nu Kasteellaan, er een deel van.

Ook het westelijke deel van de afgesneden bocht, later Heusdens Kanaal genoemd, dreigde te verzanden en moest kunstmatig op diepte gehouden worden. Heusden had hiertoe al in 1623 een baggermolen.

Voor de stad was het openhouden van deze verbinding met de hoofdstroom van de Maas van groot belang.

In 1904 veranderde de waterstaatkundige toestand opnieuw. In 1883 was de wet tot verlegging van de Maasmond aangenomen, omdat de waterafvoer via het twee-rivierenpunt bij Loevestein al lang slecht voldeed. Met name bij perioden van grote waterafvoer was het risico van dijkdoorbraken meer stroomopwaarts groot. Een nieuw stuk Maas werd gegraven van Well naar de rivier de Amer, die in het Hollands Diep uitmondt. Het 25 kilometer lange nieuwe riviervak werd Bergs(ch)e Maas genoemd. De oude loop richting Loevestein werd bij Well afgedamd en het Heusdens Kanaal werd uitgediept. Nederhemert-Zuid kwam zodoende tussen de Afgedamde Maas en de Bergse Maas te liggen. De Maasdijk (tevens Afsluitdijk bij Well) kruist de Bernsedijk en de Kasteellaan en verdeelt het voormalige Eiland als het ware in tweeën. Het deel ten zuiden van de dijk is uiterwaard geworden, behorend bij het winterbed van de Bergse Maas.

Tevens vormt de dijk de verbinding met de Bommelerwaard en via de brug over het Heusdens Kanaal met het Land van Altena (afb. 1).

Het kasteel van Nederhemert is in eerste instantie als een omgrachte rechthoekige woontoren gebouwd aan het begin van de 14de eeuw. Vervolgens vond herhaaldelijk verbouwing en uitbreiding plaats. Aan het einde van de 15de eeuw bestond het gebouw uit de woontoren, enkele andere torens, zaal, binnenterrein, muur en poortgebouw. In 1479 werd het kasteel belegerd en ingenomen door de Bossenaren, waarbij het schade opliep. Ten gevolge van de doorsnijding van de Maasbocht kwam het kasteelterrein vrijwel aan het open water te liggen. Ook in de 16de en de 17de eeuw werd het gebouw nog uitgebreid. Het militaire karakter raakte evenwel op de achtergrond, het kasteel kreeg steeds meer een woonfunctie. Dit proces werd in de 19de eeuw voltooid toen een nieuwe voorgevel werd opgetrokken en het gebouw het aanzien van een romantisch slot kreeg. Begin 1945 brandde het kasteel af, deze gebeurtenis komt hieronder nog ter sprake.

Gedurende de tachtigjarige oorlog vonden rond kasteel Nederhemert aanzienlijke veranderingen plaats. In 1589 trok Graaf van Mansfeld, in dienst van de Spaanse landvoogd Parma, op tegen de strategisch gelegen vesting Heusden. Eerst veroverde hij echter enige steunpun-

ten in de omgeving, waaronder Nederhemert, Bakel en Herpt.

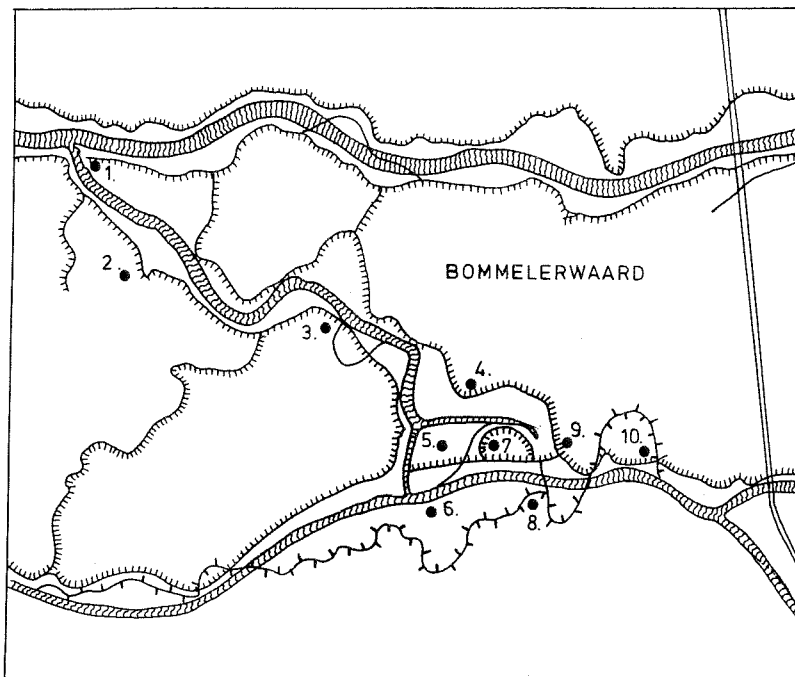
Op het Eiland van Nederhemert liet hij nog in hetzelfde jaar de nu nog aanwezige schans aanleggen, bestaande uit een vierkante omwalling met een gracht eromheen. Mogelijk diende de schans ter verdediging van een aanlegplaats in de afgesneden Maasbocht. De naam luidde: Schans van Mansfeldt, Stuyvesant, en later ook wel Oude Schans. Hoewel de Spanjaarden het kasteel en het nieuwe vestingwerk in handen hadden, waren zij het volgend jaar niet tegen Prins Maurits opgewassen. Zonder veel moeite nam de prins de vesting Nederhemert in. Vervolgens werd ook het kasteel van omringende vestingwerken voorzien. Een rechthoekig fort, met aarden wallen en op de hoeken bastions, werd aangelegd, eromheen kwam een gracht voorzien van een voorwal met aan de oostelijke kant twee bastions. Het geheel werd omgeven met een singel met waarschijnlijk drie ravelijnen (halve-maanvormige of hoekige bolwerken) aan de oost-, zuid- en westzijde. Aan de noordzijde viel de singel samen met de Maas, zoals op de kaart van het land van Heusden en Altena te zien is (fotobijlage, afb. 2). Op de kaart is ook een voorwerk, een verschansing vóór de eigenlijke fortificatie, zichtbaar, die het eiland naast het fort aan de Maas afsluit. De wallen werden in de 18de eeuw grotendeels geslecht en de singel verdween voor meer dan de helft. Ook de twee oostelijke bastions aan de voorwal werden geslecht, waar-

door de huidige vorm van het kasteelterrein werd bereikt: een vierkant met ingeknikte zijden.

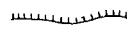
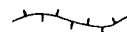
De gracht rondom het oorspronkelijke kasteel werd eveneens gedempt. De kaart van Prevost (1734) laat de toestand vóór de diverse ingrepen duidelijk zien (fotobijlage, afb. 3). De kadastrale minuut van 1823 (fotobijlage, afb. 4) toont de situatie van ruim een eeuw later. De met de Maas in verbinding staande singel is voor een deel nog aanwezig. Op de noordoostelijke punt van de voorwal is een restant van de aansluiting van de singel op de Maas te zien. Tussen het kasteel en het open water heeft zich echter de Hoerewaard uitgebreid, een afzetting in de binnenbocht van de Maas. De voorwal is in de percelering nog geheel aanwezig, duidelijk zijn ook de twee oostelijke bastions te herkennen. De Nederhemertsche dijk en de Moffendijk vallen ter plaatse min of meer met de voorwal samen. Van de ravelijnen is geen spoor meer over.

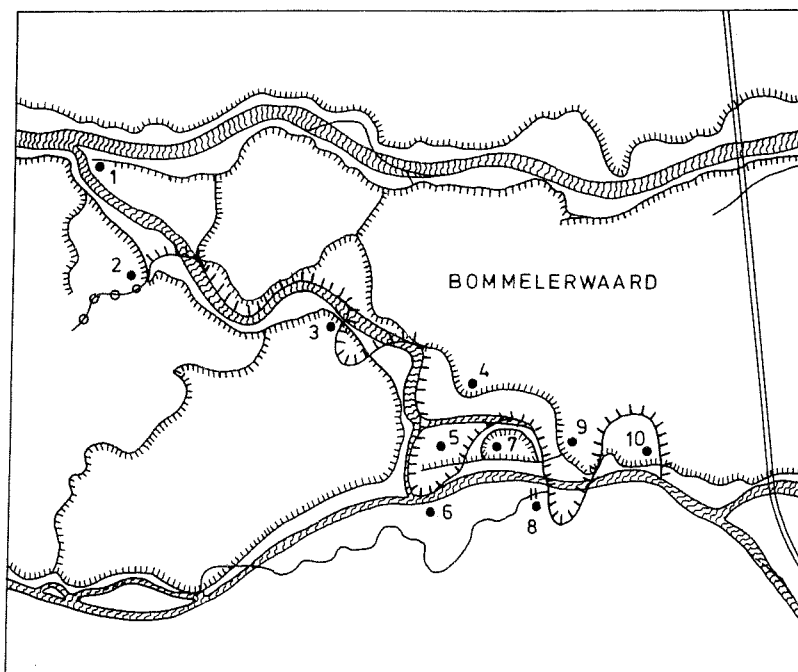
De schans is op de minuut, zoals een beschrijving van 1842 ook weergeeft, een vierkant vestingwerk met een lage aarden wal, een naar het zuiden gericht front en een zogenaamde keel (open achterzijde) op het noorden. De natte gracht is ongeveer 20 meter breed. Nog in het genoemde jaar was er sprake van plannen om de schans te moderniseren. In 1848 werden die echter losgelaten en kort daarop stelde het Ministerie van Oorlog het vestingwerk buiten gebruik.

Afb. I Het stroomstelsel van de Maas ter hoogte van de westelijke Bommelerwaard.

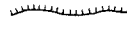
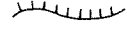
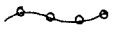
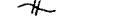

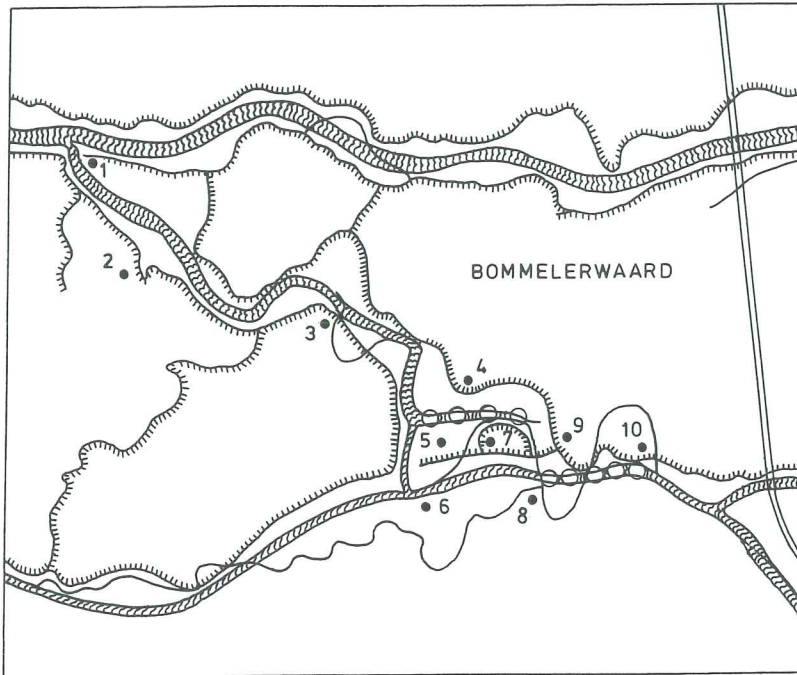
1. Loevestein
2. Giessen
3. Veen
4. Nederhemert - Noord
5. Nederhemert - Zuid
6. Heusden
7. Berne
8. Hedikhuizen
9. Well
10. Ammerzoden

- A.
- = tegenwoordige rivierloop
 - = dijk
 - = romeinse maas

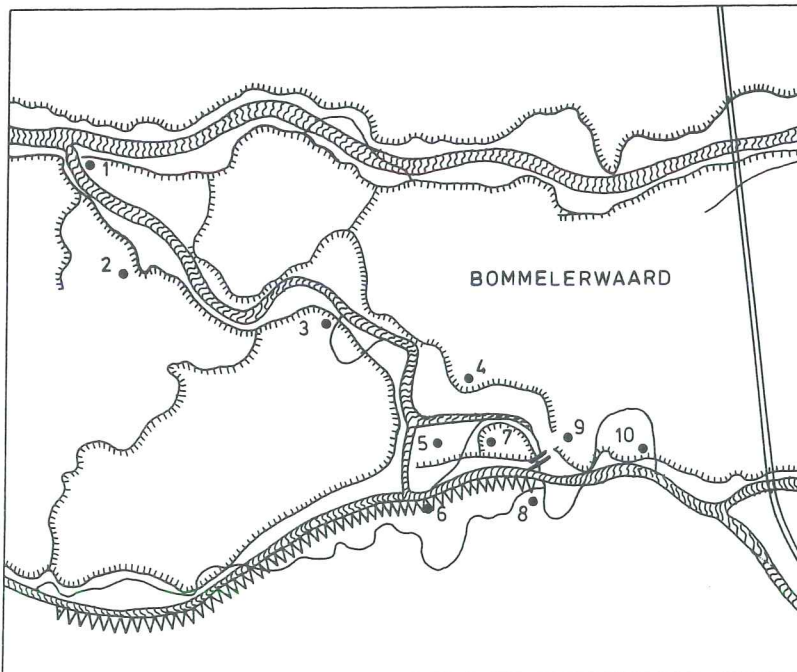
1. Loevestein
2. Giessen
3. Veen
4. Nederhemert-Noord
5. Nederhemert-Zuid
6. Heusden
7. Berne
8. Hedikhuizen
9. Well
10. Ammerzoden

- B.
- = tegenwoordige rivierloop
 - = dijk
 - = middeleeuwse maas
 - = alm
 - = afdamming

1. Loevestein
2. Giessen
3. Veen
4. Nederhemert-Noord
5. Nederhemert-Zuid
6. Heusden
7. Berne
8. Hedikhuizen
9. Well
10. Ammerzoden

- C.
- = tegenwoordige rivierloop
 - = dijk
 - = bochtafsnijdingen Nederhemert, Well en Ammerzoden.

1. Loevestein
2. Giessen
3. Veen
4. Nederhemert-Noord
5. Nederhemert-Zuid
6. Heusden
7. Berne
8. Hedikhuizen
9. Well
10. Ammerzoden

- D.
- = tegenwoordige rivierloop
 - = dijk
 - = afdamming van de Maas bij Well
 - = Bergse Maas

Over de ontwikkeling van het eigenlijke dorp Nederhemert-Zuid na de verlegging van de loop van de Maas in de 15de eeuw is weinig bekend. Op de kaart van Burchgrave staan, naast de kerk en het kasteel, slechts enkele huizen aangegeven. De schaarse bebouwing is vermoedelijk van meet af aan gesitueerd langs de Nederhemertsedijk en in de buurt van de kerk en heeft uit nooit meer dan een handvol boerderijen bestaan. De kadastrale minuut van 1823 geeft deze situatie, die zich later vrijwel niet meer wijzigt, gedetailleerd weer. Het kasteelterrein omvat het noordelijk deel van de Nederhemertsedijk en sluit zodoende het dorp naar de Maas toe af. Vlak onder het kasteel staan aan weerszijden van de dijk enkele boerderijen. Aan het vervolg is er nog enige bebouwing aan de oostzijde, aan de westzijde staat slechts de pastorie aan het wiel in de bocht van de weg. De kerk en de school staan aan het eind van het dorp. Beneden de kerk liggen nog enkele boerderijen aan de huidige Kerklaan en de Nederhemertsedijk, nu Kasteellaan.

Opvallend ten slotte is vlakbij de schans het Oude Maasje, in 1823 nog slechts een smal waterloopje. Op de kaart van Kuypers van 1867 (fotobijlage, afb. 5) is te zien dat het Oude Maasje zich ter hoogte van de schans enigszins verbreedde.

Hoe klein het dorp was, blijkt uit een beschrijving van 1851. Op het hele eiland stonden 21 huizen en boerderijen. Landbouw en veeteelt waren de belangrijkste economische activiteiten. De omvang en de structuur van het dorp werden door de verlegging van de Maas in 1904 niet direct beïnvloed. Nederhemert-Zuid was en bleef een dorpje, weliswaar heel klein, maar met kerk, pastorie, burgemeesterswoning, raadhuis, school, speeltuin en kasteel.

Eind 1944 leed het dorp echter grote schade bij de beschieting van Heusden, waar de Duitsers zich achter de Bergse Maas hadden verschanst. De kerk werd zwaar beschadigd, met name de 14de-eeuwse toren en het 18de-eeuwse schip werden getroffen. De school en het raadhuis werden geheel verwoest. Op 12 januari 1945 raakte het kasteel, op dat ogenblik één van de weinige onbeschadigde gebouwen, door onbekende oorzaak in brand. Slechts een ruïne bleef over. Het koor van de kerk werd na de oorlog van een nieuwe westgevel voorzien. De omtrek van het voormalige schip werd met een laag muurtje aangegeven.

Huidig ruimtelijk karakter

Vergelijking van de kadastrale minuut met het huidige kaartbeeld

maakt duidelijk dat in de ruimtelijke structuur van het dorp Nederhemert-Zuid de laatste anderhalve eeuw weinig veranderd is. De oudere kaarten maken aannemelijk dat de situatie, zoals die rond 1820 was, in de 17de en 18de eeuw al grotendeels had vorm gekregen.

Deze ruimtelijke structuur bestaat uit slechts één enkele bebouwingslijn: de Nederhemertsedijk, nu Kasteellaan, met in het vervolg de Kerklaan, waaraan de weinige huizen en boerderijen in los verband gegroepeerd staan. Ook de kerk en het kasteel zijn aan deze lijn gesitueerd. De kadastrale minuut toont een iets grotere dichtheid van bebouwing dan tegenwoordig het geval is. In het noorden grenst het dorp aan de Afsesneden Maas, terwijl in het westen slechts een smalle strook grond, de Gijsewaard, tussen het dorp en het Heusdens Kanaal ligt. In oostelijke richting begint direct achter de Kasteellaan en onder het kasteel het open gebied waarin de schans ligt en nog een restant van de vroegere Maas te herkennen is.

Al heeft de dorpsstructuur geen grote veranderingen doorgemaakt, wel is dat het geval geweest bij de individuele gebouwen, met name ten gevolge van oorlogshandelingen aan het eind van 1944 en het begin van 1945. Onder andere de kerk, die met de toren het deel van het dorp aan de Kerklaan in visueel opzicht bepaalde, en het raadhuis werden verwoest en het kasteel ging in vlammen op. De ruïne echter, hoezeer ook van het vroegere gebouw verschillend, domineert nog steeds het dorp in het noorden.

Wat betreft het voormalige Eiland van Nederhemert als geheel is er in structureel opzicht aanzienlijk meer veranderd dan in het dorp, met name op waterstaatkundig gebied. Tengevolge van de meest recente wijziging, de aanleg van Bergse Maas in 1904, kreeg Nederhemert-Zuid een veel betere aansluiting op de buitenwereld dan voorheen.

Tot op de huidige dag is het dorp echter buiten de grote doorgaande verkeerswegen gebleven. Nog altijd ligt Nederhemert-Zuid relatief geïsoleerd. Hiermee in samenhang is de opvallende afwezigheid van uitbreiding en nieuwbouw. Het historische karakter van de dorpsstructuur is zodoende bewaard gebleven.

Omgrenzing

De omgrenzing van het beschermde dorpsgezicht volgt het verloop van vroegere en huidige rivierarmen die, zoals in het bovenstaande naar voren is gekomen, het dorpsgebied in hoge mate hebben beïnvloed. Tevens zijn de grenzen zodanig gekozen dat de voor het gehele dorpsbeeld karakter-

istische open ruimte zoveel mogelijk binnen de bescherming valt.

Ten noorden van het kasteel ligt de grens in het midden van de Afsesneden Maas en buigt vervolgens in oostelijke richting af door het gebied van de in de Middeleeuwen afgesneden bocht om Nederhemert. Het verdere verloop volgt de Bernsedijk tot de aansluiting op de dijk langs de Bergse Maas. Ook in visueel opzicht is dit de afsluiting van het dorpsgebied. Ten zuiden van de dijk liggen nog slechts de uiterwaarden. De westgrens ten slotte is gelegd in het Heusdens Kanaal en westelijk van de Grindweg en De Straat zodat ook hier een strook open terrein binnen de bescherming valt.

Typering te beschermen waarden

Het beschermingsbelang van Nederhemert-Zuid is gelegen in het bewaren van de historisch-ruimtelijke structuur van het dorp in samenhang met de onmiddellijke omgeving. Het dorp, met kasteelruïne en schans vormt met het zo zeer door de loop van de Maas bepaalde gebied eromheen een bijzondere historische eenheid.

Het gezicht op Nederhemert vanaf de Maasdijk wordt in eerste instantie bepaald door het opgaand geboomte in en bij het dorp. Met name het kasteelbos en de beplanting van de schans dragen hieraan bij. In de richting van het dorp is de Kasteellaan ook grotendeels aan weerszijden met bomen omgeven.

Een eerste opvallend element, wanneer men van de Maasdijk komt, is De Hoef, een vrijgelegen woerd met monumentale boerderij ten westen van de weg. Bij de kruising met de Kerklaan is de al in vooroorlogse jaren bestaande speeltuin gesitueerd, gezien de omvang en de afgelegen ligging van het dorp een verrassende voorziening. Vanaf dit punt is de gehele dorpsstructuur met de belangrijkste elementen reeds grotendeels te zien. Vanaf de speeltuin voert een pad in oostelijke richting naar de Oude Schans. De Kerklaan gaat in tegenovergestelde richting naar de kerk en pal achter de kruising ligt een wiel met daarachter Huize Wielestein. De Kasteellaan vervolgt noordwaarts in de richting van het kasteel. De meeste bebouwing is gesitueerd aan de vroegere Nederhemertse dijk, nu Kasteellaan en Kerklaan. Ten gevolge van de randbeplanting op het omringende terrein zijn de eigenlijke schans en de natte gracht geheel aan het oog onttrokken. Het vierkante middenterrein met de omwalling is eveneens beboomd. Westelijk van de schans ligt tot aan de Bernsedijk het open gebied van de vroegere Maasbocht. Vlak achter de schans ligt hier nog een geulrestant in het weiland. Ook

bij de Maasdijk, zo'n 600 meter vóór de Bernse dijk, is nog een dergelijk restant in een afwateringssloot te zien. De openheid van het gebied dat zich uitstrekt tot de Afgesneden Maas en doorsneden wordt door de Moffendijk contrasteert sterk met de beboste schans en het kasteelbos. Bij de brand van 1945 is het bos grotendeels gespaard gebleven. Er staan bomen van circa 150 jaar oud, terwijl de bijna 200 eiken rond de kasteelgracht zelfs zo'n 300 jaar oud zijn. Gedeeltelijk ligt het bos op de voorwal, gedeeltelijk op het kasteel-eiland. De voorwal is nog vrijwel in zijn geheel aanwezig. Aan de zuidoost-punt is nog de hoekige vorm van het vroegere bastion te herkennen. Op de noordoostelijke punt ligt nog een kleine waterplas, waarschijnlijk het restant van de aansluiting van de buitensingel op de Maas. Voor het overige is er van de singel geen spoor meer over, evenmin als van de ravelijnen.

Aan de westzijde loopt de Kasteellaan over de wal en vormt tevens de toegang tot het kasteel-eiland, dat nog de contouren heeft van het rechthoekige 16de-eeuwse fort. Van de wallen en de bastions is echter niets over, wel is de gracht nog aanwezig. Van het kasteel rest nog slechts een ruïne, een van de schaarse nog bestaande kasteelruïnes in Nederland, die de omgeving een romantische toets verleent (hoe weinig romantisch de oorzaak van het tot ruïne worden van het kasteel ook geweest is). Dit wordt nog versterkt door het karakter van het kasteelbos dat hoewel niet groot toch nauwelijks uitzicht biedt op het omringende land en water. Vooral 's zomers schermen de bomen het zicht op de omgeving effectief af, van het dorp is dan vanuit het bos ook vrijwel niets te zien.

Waar het bos aan de zuidkant eindigt, is de Kasteellaan over korte afstand aan weerszijden bebouwd. Met name door de drie historische boerderijen van monumentaal aanzien die met de voorgevel naar de weg gekeerd staan, krijgt de smalle laan hier een besloten straat-karakter. De aanwezige leilinden en hagen versterken dit nog, evenals de weg die met een slijtlaag van grind is bedekt. Verderop is de weg aan de oostzijde eveneens van een heg voorzien tot aan de volgende 19de-eeuwse boerderijen. Meer bebouwing is er aan dit stuk van de Kasteellaan niet en opgaand geboomte ontbreekt, zodat een karakteristieke open ruimte is ontstaan. Duidelijk waarneembaar is hier dat de Kasteellaan een dijk is, aan beide zijden ligt het open land lager dan de weg.

Na de lichte concentratie van bebouwing aan het begin van de

Kasteellaan is er opnieuw enige verdichting bij de aansluiting van de Kerklaan op de Kasteellaan. De bebouwing rond de kruising bestaat uit de speeltuin, het van de weg verwijderd liggende Huis Wielestein en twee kleine historische boerderijen aan het begin van de Kerklaan. Het geboomte rond de kruising geeft het punt vooral 's zomers een besloten aanzien. De kerk van Nederhemert-Zuid ligt op een duidelijke verhoging even na de bocht in de Kerklaan. Het gebouw dat met het na-oorlogse herstel is voorzien van een nieuwe lage toren, past geheel in het kleinschalige karakter van het dorp. Door het ontbreken van flankerende bebouwing aan dezelfde kant van de weg wordt de excentrische ligging benadrukt. Het contrast met de andere, wel bebouwde kant wordt echter getemperd door de bomen bij de kerk en door de haag die het geheel van kerk en kerkhof omgeeft. Overigens is de genoemde bebouwing van geringe omvang. Opvallend is het rijtje na-oorlogse woningwoningen en een zogenaamde Wederopbouw-boerderij.

Enigszins terzijde van de weg staat een monumentale boerderij (Kerklaan 12). De ruimte tussen de Kerklaan en de Kasteellaan ten zuiden van de kerk wordt, als vermeld, gedomineerd door De Hoef, die ongeveer in het midden ligt. Een met knotwilgen omzoomd pad even onder de boerderij begrenst het terrein aan de zuidzijde en vormt de verbinding tussen beide assen. Tegenover de woerd staat aan de westzijde van de Kerklaan nog één boerderij die de dorpsbebouwing ter plaatse afsluit. Het vervolg van de Kerklaan, de straat, loopt als onverharde en onbebouwde weg door in de richting van de Maasdijk. Het overwicht van de Kasteellaan als de eigenlijke toegangsweg tot het dorp wordt hierdoor onderstreept. Overigens zijn de huizen aan de Kasteellaan zuidelijk van De Hoef verder niet van historisch karakter.

Wat betreft historische boerderijen is Nederhemert-Zuid een kleine staalkaart van de traditionele boerderijbouw van het riviereengebied. Er staan enkele markante T-boerderijen, waarbij het woongedeelte dwars op het bedrijfs gedeelte staat. Het woonhuis is voorzien van een schilddak en met riet of pannen gedekt. Ook het andere hallehuis-type van de streek met woning en bedrijfs gedeelte onder één doorlopend dak is echter in het dorp vertegenwoordigd. Deze boerderijen worden gekenmerkt door een rieten wolfsdak. Vrijwel alle boerderijen zijn opgetrokken in één, soms vrij hoge, bouwlaag met daarboven een zolder. Sommige boerderijen hebben witgepleisterde muren, andere vertonen schoon metselwerk.

Rechtsgevolg bescherming

Ter effectivering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan ontwikkeld worden. De toelichting op de aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Atlas van historische vestingwerken in Nederland. dl. 2 2de afl. Gelderland. Stichting Menno van Coehoorn, z.j.

Balken, A.C. van, Kampman-Houcke, H.M. van en Kampman, C.U.
De Bommelerwaard. Zien, kennen en waarderen. Zaltbommel, 1978.

Bavel, F.H. van
'Een verkenningstocht naar het oude Berne'. *Varia Historica Brabanti*, I (1960) 257-339.

Doorninck, P.N. van
Inventaris van het oud-archief der heerlijkheid en gemeente Neder-Hemert. Haarlem, 1892.

Kamphuis, J.
Kasteel Nederhemert. Een oriëntatie op de bouwgeschiedenis. Delft, 1985.

Kasteel, J.
'Geschiedenis van de Maas en de Nieuwe Maasmond'. *Met Gansen Trou*. 14 (1964), nr. 2, 18-48.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch en stedenbouwkundig onderzoek:
Drs. M. Kooiman, Utrecht.

Foto's:

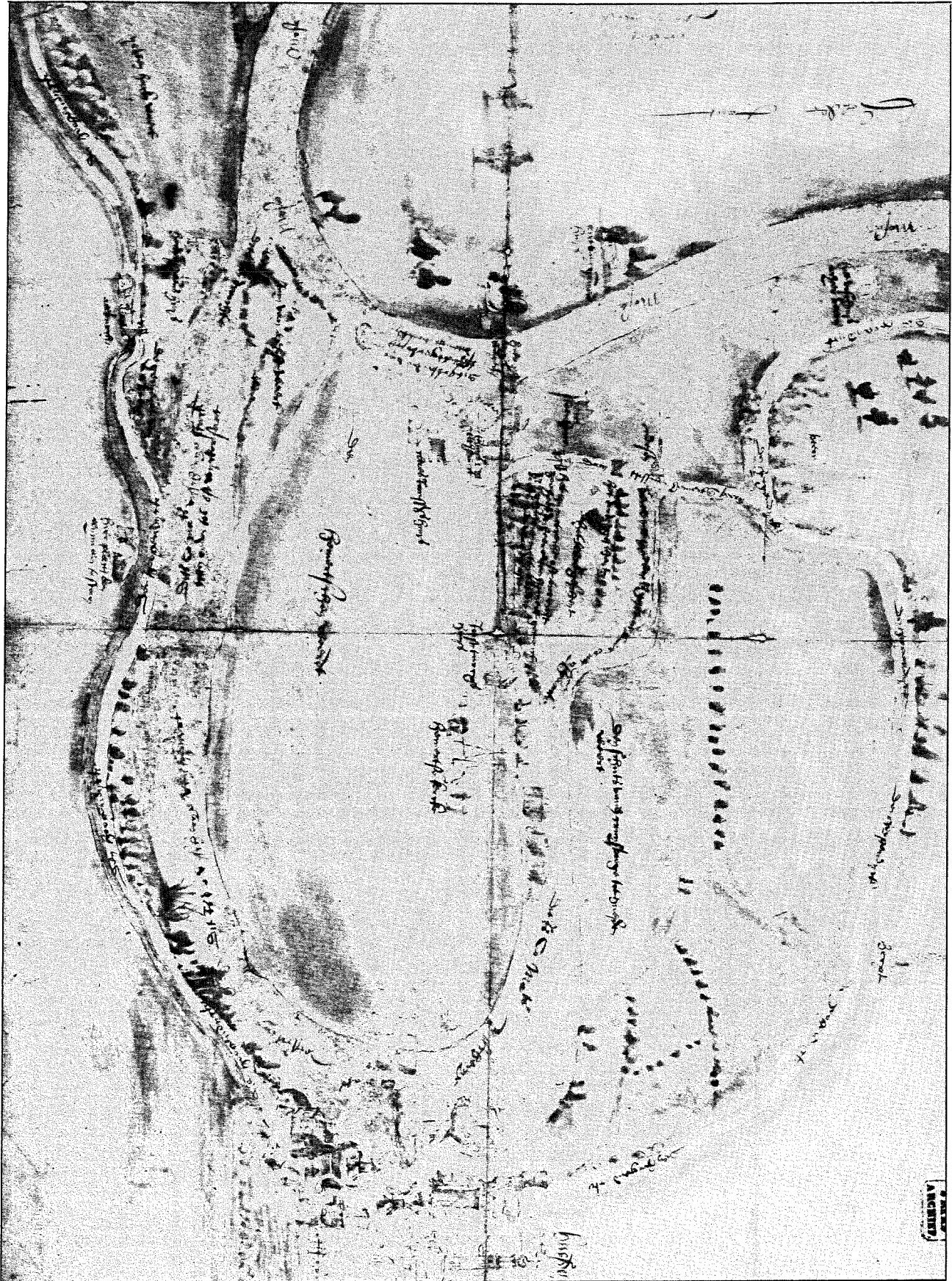
Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage (afb. 1, 2, 3);
Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers, Apeldoorn (afb. 4);
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist (afb. 5);
Topografische Dienst, Emmen (omslag).

Kaart en illustratie in de tekst:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Druk:
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

Verkoopprijs f 10,-.
Deze publikatie is schriftelijk of telefonisch te bestellen bij het Distributiecentrum DOP Postbus 20014 2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer of ISBN 90 346 1142 6.

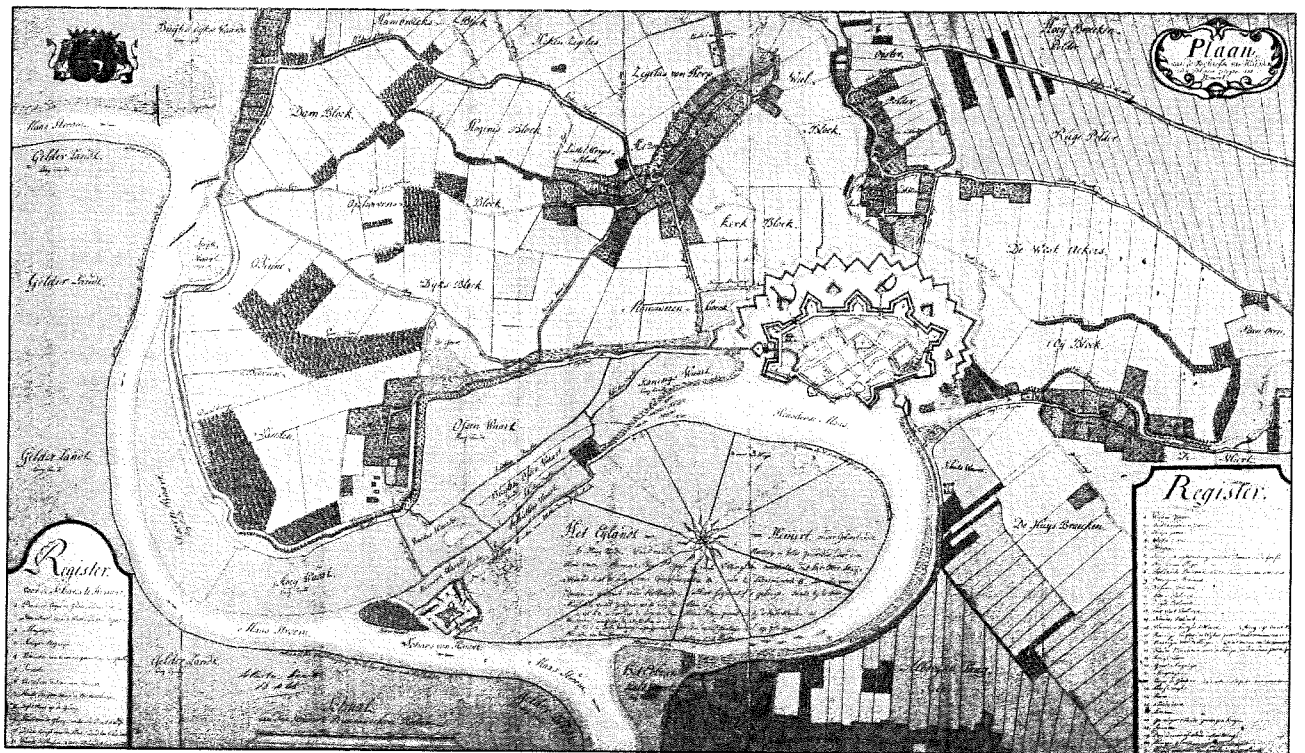
Fotobijlage

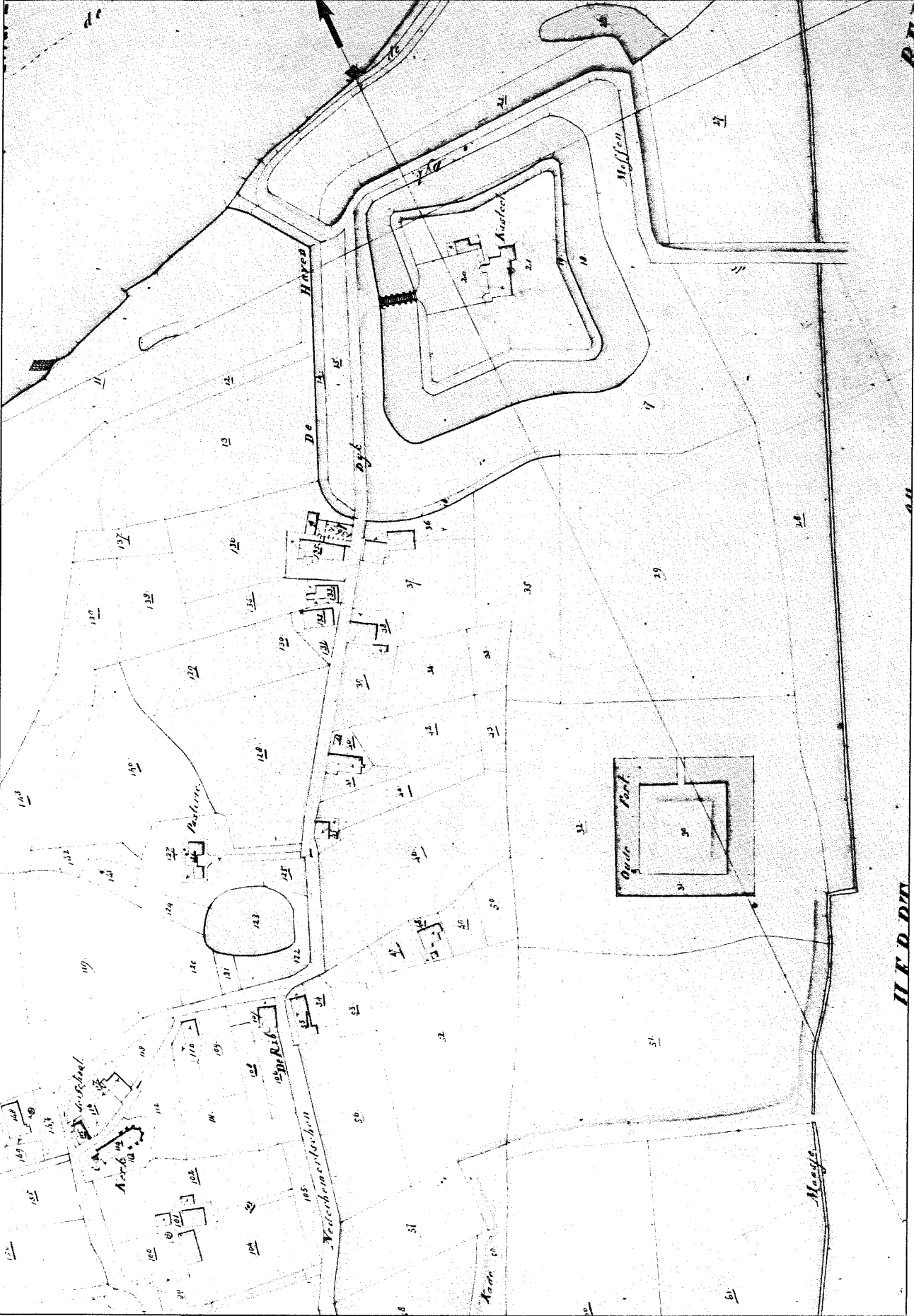
Afb. 1. Claas Burchgrave, Het gebied tussen Heusden en Nederhemert, 1564. (A.R.A., Hingman, 4005).

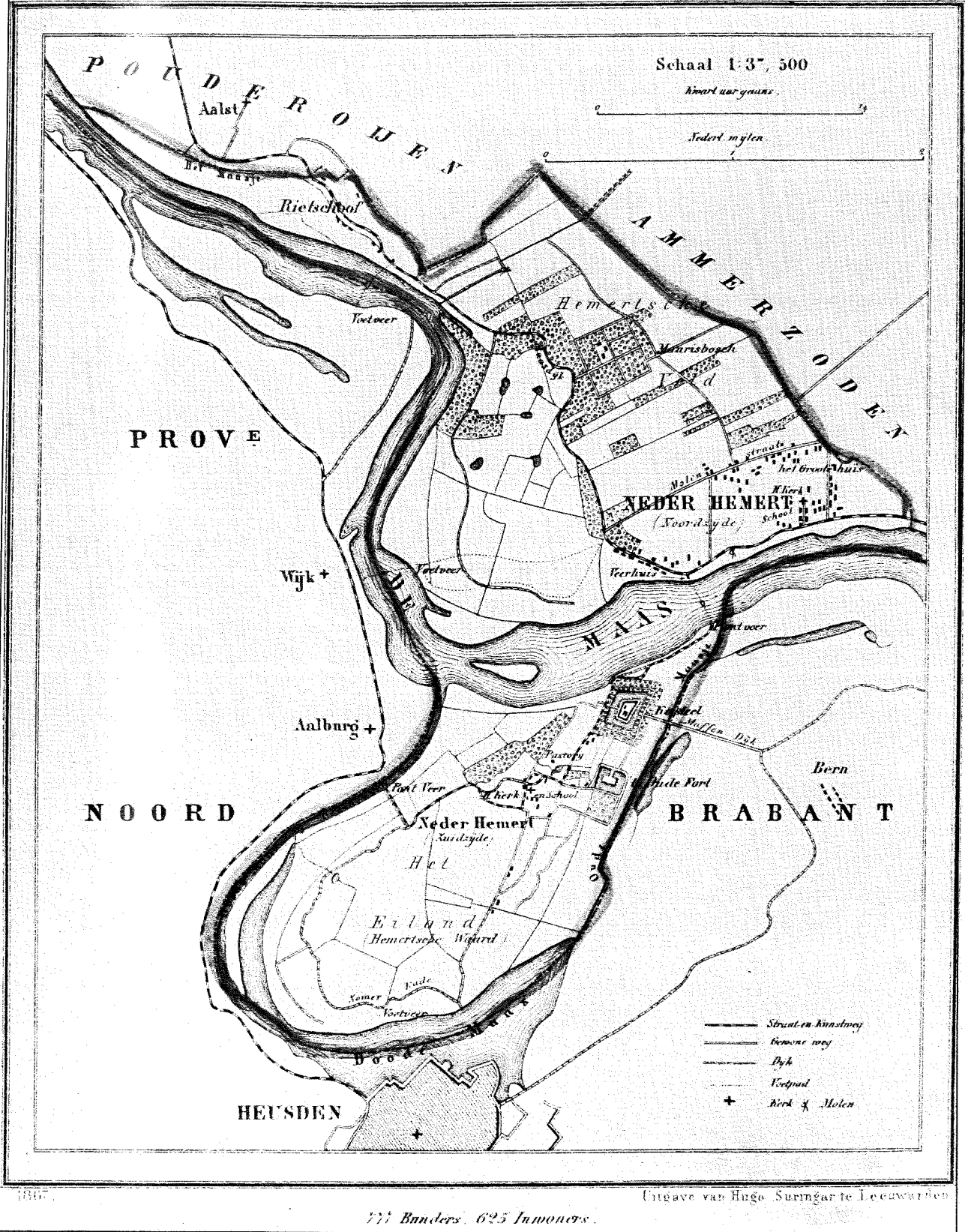
Afb. 2. Het land van Heusden en Altena en de Bommelerwaard. Anonieme kaart. 1e kw. 17de eeuw, fragment (A.R.A., Hingman, 1388).

Afb. 3. J.P. Prevost, Plaan van de Forteresse van Heusden en de Schans gelegen tot Hemert. 1734 (A.R.A., Genie-archief, situatiekaart B. 68).

Afb. 4. Kadastraal minuutplan gemeente Nederhemert, 1823, fragment.

Afb. 5. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, 1866, provincie Gelderland, gemeente Nederhemert.